

УДК 37.013.73(477)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТНЬОГО ВЧЕННЯ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА

Віктор Довбня

*Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені К. Ушинського, вул. Гоголя, 16, м. Чернігів, 14005, Україна,
e-mail: prorector_chippo@ukr.net*

Розглянуто концептуальні засади філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенко – визначного українського педагога ХХ ст. У контексті філософії освіти проаналізовано головні компоненти його освітнього вчення: ідеали та норми дослідження; наукові й релігійно-міфологічні погляди; філософські засади освітньої концепції. Розкрито теоретико-методологічне підґрунтя освітньої теорії Г. Ващенко як символіко-понятійного поля, у межах якого застосовано різноманітні методи наукового дослідження й водночас окреслено тенденцію до зближення наукових знань і релігійної віри.

Ключові слова: філософія освіти, засади, наукові методи, знання, віра.

Мета статті – науковий пошук засад освітнього вчення Г. Ващенко.

Засади – одне з головних понять філософії загалом і філософії освіти зокрема. Під філософією освіти розуміємо наукову галузь, яка вивчає найгостріші проблеми освіти людини та її властивості як предмета виховання. В Україні відновлено традицію дослідження філософії освіти, яка має тривалу історію. Серед перших її експлікацій – вагома актуалізація філософсько-антропологічного осмислення освіти у творчості К. Ушинського. Його послідовна педагогізація антропологічної рефлексії не тільки істотно розширила наукові уявлення про людину та її життя, а й суттєво поглибила їх, спрямувавши педагогів на подолання суб'єкт-об'єктних відносин в освіті. Безперечним теоретико-антропологічним здобутком уявлень К. Ушинського про освіту є положення про те, що “педагогіка – не наука, а мистецтво, найобширніше, складне, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв” [2, с. 27]. Так було обґрунтовано ідею “педагогіки як мистецтва”. Крім того, мистецтво виховання К. Ушинського спиралося на науку.

Саме на такій траєкторії руху людського розуму намагалася перебувати європейська філософія освіти. Цей підхід дає підстави стверджувати, що з пошуку засад освіти починається філософсько-освітня думка. Філософія освіти, предметом якої є зачинання, приміром, обґрунтування мети освіти, може опертися на судження: у який спосіб розв'язано питання початку освіти і виховання, такою є й відповідна освітня парадигма. Уважаємо, що поняття засад дасть змогу подати теорію освіти Г. Ващенко у вигляді цілісної філософсько-освітньої концепції.

Щодо рівня дослідження проблеми засад філософії освіти, то сьогодні в Україні, Росії, країнах Західної Європи (з науковими концепціями учених яких вдалося ознайомитися) і США немає достатньо докладно напрацьованих уявлень про засади філософії освіти. Виняток становить хіба що навчальний посібник Е. Гусинського та Ю. Турчанінової “Засади філософії освіти”, автори якого

спробували теоретично обґрунтувати концептуальні засади практичної філософії. Однак посібник, виданий у Москві наприкінці минулого століття невеликим тиражем, не набув значного поширення і його нема в бібліотеках України. Інша українська (І. Добронравова, І. Єршова-Бабенко, М. Михальченко, М. Савостьянова, В. Чуйко), російська (В. Стьопін, Ю. Ларін, А. Майданов, Ст. Тулмін, Б. Юдін), німецька (О. Больнов, В. Мейдер), англійська (І. Лакатос, К. Попер), американська (У. Куайн, Х. Патнем) література, яку вдалося опрацювати, фіксує в найкращому разі ідеали і норми наукового дослідження, наукові картини світу, філософські засади науки, а не освіти.

Аналізуючи засади філософії освіти Г. Ващенка, спиратимемося на кілька постулатів. По-перше, засади – це джерела, витoki, струмки і потічки, з яких черпав цілющі води педагог-філософ. Саме вони породжували уявлення про освіту як життєдайну підставу добродесного життя людини й системоутворювальний чинник суспільства. По-друге, засади – це підґрунтя й коріння, на яке спирався вчений, формулюючи національний виховний ідеал. По-третє, засади – необхідні умови, фундамент, ґрунт, на який падали зерна творчих ідей Г. Ващенка й проростали у вигляді порівняно цілісного каркасу, який називаємо філософсько-освітньою концепцією. У цій статті вперше в історико-філософській літературі з'ясовано засади філософсько-освітньої концепції Г. Ващенка.

Розглядаючи засади філософії освіти вченого, виокремимо принаймні три головні компоненти підстав його освітньої теорії: 1) ідеали та норми дослідження; 2) наукові й релігійно-міфологічні погляди; 3) філософські засади освіти.

Щодо першого блоку підстав філософсько-освітньої концепції педагога, то, як і будь-яку наукову діяльність, пізнання у вченні Г. Ващенка регулюють відповідні *ідеали й нормативи*, у яких відображено уявлення про мету освітньо-виховної діяльності та засоби її досягнення. Пізнавальні ідеали й норми дослідницької діяльності педагога мають досить складну організацію, у якій виокремлюємо такі основні форми: 1) пояснення та опис, 2) доказовість і обґрунтування освітньої концепції, 3) побудова та структура освітнього вчення. Разом вони становлять своєрідну схему методів наукового дослідження Г. Ващенка, які є в основі каркасу його філософсько-освітньої концепції. На різних етапах своєї творчої діяльності вчений застосовував різні типи схем наукових методів, які формували систему ідеалів і норм дослідження. Аналізуючи їх, виокремлюємо і загальні, інваріантні, й особливі риси в зміні пізнавальних методів і норм.

Серед нормативів наукового дослідження Г. Ващенка особливо рельєфно вирізняється синтетичний метод. Суть цього методу, як відомо, – у поєднанні різнобічних явищ, речей, якостей, протилежностей, але український учений об'єднує їх не механічно. Синтез, який він застосовує, – не лише сума властивостей, компонентів, а й результат їх взаємопроникнення і взаємовпливу. Тому синтез Г. Ващенка можна назвати “творчим синтезом”.

На зламі ХІХ–ХХ ст. сформувалася низка різних течій і напрямів педагогічної думки, зокрема дві провідні – репресивна педагогіка і теорія вільного виховання. Своєрідність міркувань Г. Ващенка полягає в синтезі двох цих педагогічних напрямів і ліній. Саме в цьому – загальна специфіка його філософсько-освітнього вчення: “Педагогіку майбутнього не слід уявляти собі як зовсім нову систему, що не має коріння в минулому. Вона має бути синтезом того кращого, що є в теорії вільного

виховання і авторитарній педагогіці. Вона має поєднувати самостійність та ініціативу учнів з високим авторитетом педагога, волю і свідомість своєї гідності учня з свідомою дисципліною, творчі шукання з ґрунтовним знанням здобутків минулого та кращих традицій його” [1, с. 406]. Звісно, можна зауважити “хитання” педагога-теоретика між традиційною та реформаторською педагогікою, однак насправді синтетичний характер думки Г. Ващенка становить основу структури його філософії освіти.

Серед вихідних елементів його філософсько-освітньої концепції – діалектика відмінностей і єдності національно-культурного та глобально-наднаціонального. Перша складова апелює до актуалізації ідеї національно-культурної ідентичності в освіті. Друга проблему національної системи освіти розглядає як таку, що глобально синтезує проблему нації і держави. Порушивши проблему співмірності національного й глобального, педагог намагається розв’язати її через оптимальне співвідношення національно-культурного і глобально-наднаціонального. Тобто специфіка філософсько-освітнього мислення Г. Ващенка – у синтезі національного та глобального.

Синтетичний характер думки вченого виявляється і в його баченні майбутнього суспільного устрою Української держави. Враховуючи свій нагромаджений життєвий досвід, матеріал досліджень та їхнє теоретичне узагальнення, педагог уявляв майбутній суспільний устрій і не комуністичним, але й не капіталістичним, а “якимсь іншим”, “справедливим ладом”, як “своєрідну неodemократію” тощо.

Звісно, Г. Ващенко не міг передбачити майбуття й навіть окреслити його загальні контури, але він тяжів до теорії конвергенції, яка в середині ХХ ст. дедалі сильніше впливала на європейську соціологічну думку. Учений не надає ідеї конвергенції суспільних систем конкретної методологічної форми. Йому важливо, щоб і в майбутній моделі суспільного устрою, і в системі “педагогічного неолібералізму” забезпечити “справжню, а не номінальну свободу людини”. У цьому – ще одне підтвердження синтетичного характеру філософсько-освітнього мислення педагога.

Другий блок засад філософії освіти Г. Ващенка становить синтез наукової та релігійно-міфологічної картин світу.

Криза світоглядних установок класичного раціоналізму, підготовлена зміною структур духовного продукування в європейській культурі кінця ХІХ – початку ХХ ст., сприяла формуванню в різних сферах духовної культури нового розуміння раціональності. Це, безумовно, впливало на світовідчуття і світосприйняття Г. Ващенка, специфіку його творчості. Намагаючись пізнати дійсність, він постійно наштовхувався в ситуації своєї заглибленості в саму дійсність, відчував свою залежність від соціальних обставин, які й визначають установки пізнання, його ціннісні та цільові орієнтації.

Докорінні зміни філософсько-світоглядних орієнтацій в СРСР та УРСР перетворювали освіту на додаток до державно-партійного механізму, відповідним було й ставлення до неї. Щобільше, з теоретичного погляду методологічно недостатньо обґрунтованою, але вкрай важливою для розуміння засад радянської системи освіти була спроба раціонально-казуального (формаційного) зображення історії людства. Г. Ващенко як дослідник намагався проникнути у “внутрішній світ” епохи, виокремити первісну “цілісність і повноту духовного життя” з усієї культури українського народу, з суб’єктивних фрагментів національної свідомості та

неповторних переживань української людини. Зв'язок між історично цілісним горизонтом соціально-культурного і національно-культурного досвіду українського народу Г. Ващенко встановлював через залучення до релігійних та міфологічних знань.

Проблема взаємовідношення і взаємовпливу науки і релігії, конфлікту, взаємного заперечення, взаємодії або діалогу не втратила гостроти і в сучасну епоху. Як засвідчує аналіз літератури, в умонастроях окремих сучасних мислителів набуває усвідомлення нагальної потреби поєднання “розуму і містики людського духу”. Тобто, хоч як парадоксально, але окреслюється тенденція до зближення наукових знань і релігійної віри: “Коли ми роздивляємося, як в універсумі, що розвивається, який ми тільки почали осягати, часові і просторові ряди розходяться і розвертаються навколо і позаду нас, подібно до поверхні конуса, то, можливо, це чиста наука. Але коли ми повертаємося до вершини, до цілісності й до майбуття, то це вже мимоволі релігія. Релігія і наука – два нерозривно пов'язані аспекти, або фази одного й того ж повного акта пізнання, і лише він міг би охопити минуле й майбутнє еволюції, щоб їх розглянути, виміряти та завершити” [3, с. 11].

Отже, сьогодні спостерігаємо черговий сплеск активізації ідеї синтезу науки і релігії. Інша річ, чи, посилюючи ці дві складові, людству вдасться, за П'єром де Шарденом, “знайти найвищий ступінь своєї проникливості разом із максимумом своєї життєвої сили”, чи поєднання науки і релігії в принципі неможливе?

Розглянемо третій блок засад філософії освіти Г. Ващенко – філософські засади освіти.

Чому педагог потрапляє під владу таких метафізичних гранднативів Модерну, як Розум, Раціональність, Свідомість, Істина? Чому в нього не слабшає довіра до “раціональності” в умовах духовної кризи на зламі XIX–XX ст.? Хіба іронічно-зневажливе ставлення Г. Ващенко до церковних ієрархів не є виявом ірраціоналізму?

Загалом творчість ученого була досить неоднозначною. Він полемізував і з західною філософсько-освітньою традицією, що базувалася на ліберально-демократичних цінностях, і з радянською практикою, в основі якої була філософія марксизму-ленінізму, і через власний досвід намагався будувати “проект системи освіти в самостійній Україні”, залучити людину в процес філософсько-освітнього мислення. Але цей процес теж мав кілька стадій, на яких антропологічна проблематика (проблема свободи людини, гуманізму) звучала з різними відтінками та смисловими характеристиками.

У цьому контексті постає, хоча ще не цілком усвідомлена, метафізична тенденція теоретико-освітнього процесу в Україні, до якої Г. Ващенко впритул наблизився. Якщо освіта не має метафізичного складника, то вона не може декларувати пошук, наприклад, виховного ідеалу як основного орієнтира освіти. Але обґрунтований ідеал виховання буває істинним і хибним. Учений, якому вдалося віднайти хоча б “частину істинного виховного ідеалу”, намагатиметься вписати його в наявну освітню парадигму. Або навпаки – створити таку парадигму освіти, яка уможливила б пошук того виховного ідеалу, який впливає з освітньої парадигми, що є для вченого гіпотезою.

Варто зазначити, що Г. Ващенко, обґрунтувавши український національний виховний ідеал як “Служба Богові й Вітчизні” й окресливши образ “вольової,

характерної людини”, намагався досягти цілісності й завершеності своїх уявлень про освіту, які мають метафізичну природу. Зрозуміло, що в методологічному арсеналі сучасних наукових досліджень немає засобів доведення чи підтвердження метафізичних засад, проте часто вони є геніальними передбаченнями, істинність яких стає очевидною в процесі подальшого розвитку суспільства. Однією із заслуг Г. Ващенка є те, що він без претензії на оригінальність наприкінці 50-х рр. XX ст. передбачив розпад протиприродного державно-політичного утворення, яким був СРСР. Безперечно, не вдалося уникнути й політичного передбачення, але вчений внутрішньо, інтуїтивно відчув, що реалізація запропонованої концепції освіти неможлива без утворення незалежної Української держави.

Логічний розвиток думки про метафізичне підґрунтя освіти – її історико-культурні та національно-психологічні складники. Вочевидь, філософсько-освітня концепція Г. Ващенка глибоко вплетена в мереживо культури українського народу, у якій індивідуалістичне начало поступово змінювало споглядальність пізнання навколишньої дійсності й спрямовувало прагнення індивіда до просвітлення, до освіти, до знань, що дарували благо й індивідові, і суспільству загалом. Цілком корелює освітня концепція педагога з прагненнями українського народу до свободи та волі. Безпосередньо це виявляється в обґрунтуванні типу “вольової, характерної людини”. Освітнє вчення Г. Ващенка також тісно пов’язане з психологією української людини, у якій запліднена ідея софійності. Тому закономірно філософсько-освітня діяльність стала справжньою стихією Г. Ващенка, а його освітнє вчення – вихідним матеріалом, який впливав на форми і межі філософського осмислення освітніх процесів національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., а потім українських шкіл в еміграції. Хоча його освітня концепція має ознаки об’єктивності, об’єктивності насамперед для нас, вона не позбавлена метафізичної основи. Попри те, що в освітній теорії педагога наявне й психологічне підґрунтя, у ній є радше не когнітивна, а глибша – *метафізична* – складова пізнання.

Розсуваючи координати меж засад освітнього вчення Г. Ващенка, не потрібно оминати й такого не менш вагомого аспекту дослідження, яким послуговується філософія, починаючи з Платона, як міф. Міфологічне тлумачення світу надає йому відповідного порядку, який виявляється в народженні смислу як творенні осмисленої реальності можливого існування. Залучення міфу до філософсько-освітнього дискурсу дасть нам змогу пояснити антропологічний, зокрема ващенківський чинник впливу міфології прикордоння Лісостепу та Степу на побудову каркасу освітнього вчення. У такий спосіб спробуємо уникнути обмеження суто когнітивною, лінгвістичною, психологічною та соціальною передумовами творення освітнього вчення Г. Ващенка.

Не претендуючи на всеохопне пояснення засад освітнього вчення Г. Ващенка, зазначимо, що він наприкінці епохи Модерну вагомої ролі надає суспільній значущості національно орієнтованої освіти. Його теза про те, що будь-яка незалежна держава приречена мати свою національну систему освіти, спиралася і на європейську, і на українську філософсько-освітню думку (Й. Фіхте, К. Ушинський, П. Куліш та ін.). Але критичний аналіз попередніх досягнень філософсько-освітньої думки був для нього необхідним моментом усвідомлення змін, що відбувалися в сучасному йому українському суспільстві. Отже, критична рефлексія Г. Ващенка містила здорове зерно, що проростало новим поглядом на українську дійсність

першої половини ХХ ст., а не обмежувалася констатацією відсутності самостійної Української держави та критикою тодішньої політичної системи.

Зважаючи на часову неперервність, цими історико-філософськими заувагами можна було б і обмежитися. Однак будь-яким витокам, як відомо, властиво втрачатися в часі. Усе залежить від того, де інтерпретатор убачає ці витоки: якщо вважати, що абсолютним витоком філософсько-освітніх розмислів Г. Ващенка є християнство – значить підсвідомо прийняти часову шкалу, спрямовану до Середньовіччя. Якщо узаasadнюватися на українській козацькій педагогіці, то, напевно, витоки теж мають віддалитися, якщо за точку відліку брати наш час. У будь-якому разі, освітня концепція вченого природно впливає з праглибин української етнопедагогіки та світової філософсько-освітньої думки, але вона спрямована не в минуле, а в майбуття українського народу і всього людства.

Розглянуті засади теорії освіти Г. Ващенка дають змогу системно вивчати філософсько-освітню концепцію визначного українського мислителя ХХ ст. Також аналіз запропонованих засад філософії освіти педагога можна застосувати для з'ясування парадигмальних начал освіти індустріальної цивілізації і для вивчення феномена підстав сучасної освіти, як предмет окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ващенко Г.* Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. К.: Українська Видавнича Спілка, 1997.
2. *Ушинський К.* Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. К.: Радянська школа, 1952.
3. *Шарден П. де.* Феномен человека. М.: Прогресс, 1965.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF H. VASHCHENKO'S EDUCATIONAL TEACHING

Victor Dovbnya

*Konstantin Ushinsky Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Education,
Gogol str., 16, Chernihiv, 14005, Ukraine,
e-mail: prorector_chippo@ukr.net*

The article deals with the conceptual foundations of philosophical and educational views of H. Vashchenko – a prominent Ukrainian educator of the XX-th century. In the context of philosophy of education the components of his major educational teaching: the ideals and norms of research, scientific, religious and mythological views, philosophical foundations of education concept are analysed. Theoretical and methodological grounds of H. Vashchenko's educational theory as symbolic-conceptual field are revealed within which the various methods of scientific research are applied and at the same time a tendency towards convergence of scientific knowledge and religious faith is described.

Key words: Philosophy of education, foundations, scientific methods, knowledge, faith.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
УЧЕНИЯ ГРИГОРИЯ ВАЩЕНКО**

Виктор Довбня

*Черниговский областной институт последипломного педагогического образования
им. К.Д. Ушинского, ул. Гоголя, 16, г. Чернигов, 14005, Украина,
e-mail: prorector_chippo@ukr.net*

Рассмотрено концептуальные основы философско-образовательных взглядов Г. Ващенко – видного украинского педагога XX в. В контексте философии образования проанализировано главные компоненты его образовательного учения: идеалы и нормы исследования; научные и религиозно-мифологические взгляды; философские основания образовательной концепции. Раскрыто теоретико-методологические основания образовательной теории Г. Ващенко как символическо-понятийного поля, в пределах которого применяются разнообразные методы научного исследования и одновременно очерчивается тенденция к сближению научных знаний и религиозной веры.

Ключевые слова: философия образования, основания, научные методы, знания, вера.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2011

Прийнята до друку 26.04.2011